

ГРБ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ.

У пројекту Устава Српске Цркве предвиђено је, да Српска Православна Патријаршија има свој „традиционални црквени грб“, којим би обележен био и печат њен. Тај би грб требао да изгледа овако. — Два анђела држе штит у горњој половини плав, а у доњој црвен. На горњој је половини с десне стране црква, а с леве стуб (пирг), обоје беле боје; на доњој половини крст са четири краја, све златне боје. Над штитом је архијерејска круна затворено црвене боје са крстом, с десне стране круне архијерејски жезал, а слеве шестокрајни крст. Дакле, задржава се у главноме грб Карловачке Митрополије — Патријаршије, а, по ослобођењу Србије, и грб Београдске Митрополије.

Кад се већ жели, да наша уједињена црква реорганизацијом добије што потпунији канонски и онај специјални, узвишени карактер старе, или боље да је назовемо класичне Српске Цркве, онда је умесно промислити: да ли је грб у опште својствен једној православној цркви, има ли овај пројектовани грб дубљу и у свему аутентичну старину своју, т. ј. је ли он у ствари традиционални грб Српске Цркве, да ли је потребно и умесно оживљавати га, ако није — шта треба да буде знамење Српске Цркве и њене Патријаршије?

О ГРБУ У ОПШТЕ.

Грб је законски утврђено наследно обележје и знамење са симболичким значењем: држава, негде и појединих делова њихових, извесних градова, привилегисаних заједница и сталежа или појединих породица, а на западу још и појединих надбискупија, бискупија и опатија. Оно има прапочетак свој у тежњи човека, да извесним спољним знацима издвоји себе од других, као и у наклоности људској за симболичним тајанственим изражавањем осећања, мисли и жеља у виду извесних физичких махинација, изрека и изображавања. У томе су имали удела и остатци тотемизма примитивних народа, у којима су поједина племена, родови, братства, породице, па и појединци, а у познија, историјска времена и социјалне групе, узимали извесне животиње, растиња и друге објекте или природне појаве, па им стварали нарочити култ, припијали уз њих најинтимније пројаве душе своје, у њима и изображењима њиховим симболизирали она најдубља религиозна осећања своја.

Из тамних тотемских зачетака развила се у религији, уметности, па и писмености (нпр. јероглифи) она богата симболика дохришћанског света. Стари тотеми, узети као емблеми, доцније су оличавали смишљене тежње и претензије дотичног у битним особинама њиховим: лаф, као оличење снаге, лисица — лукавства, вук — смелости, зец — кукавичлука, буљуна — мудрости, орао — високог полета мисли и снаге, и т. д. На пример, на шлему Ахила изображен је био лаф, Александра Македонског — морски коњ, емблем Атине била је буљуна, Коринта — пегаз, Острва Родоса — ружа, Самоса — паун. Изображавани су у главnome на новцу, медаљама и печатима.

Грбови у облику и употреби, какву данас имају, појавили су се тек у средњем веку, а расцвет њихов био је за време крсташких ратова (1096—1270). Праве грбове увео је Фридрих Барбароса око 1150 г. уз установу властелинских витешких игара, турнира. Потпуно сакривени у челичне оклопе, ни своји се нису могли међусобно разликовати. Зато су шлемове и оружје, нарочито штитове стали украшавати емблемима, по којима су могли један другог распознавати, а та су обележја прелазила и на њихове потомке. Отуда основицу свију грбова чини убојни штит. Живот средњевековне властеле и иначе је био богат украсима. Витешке игре, са њиховим нераздвојним оваквим хералдичким декорацијама, створиле су читав сплет од разних знакова, теорија о њима, па на дворовима и звање херолда, као нарочитих тумача тих знакова и саветодаваца при састављању нових ради даривања новој властели. Са феудалним поретком друштвеног уређења и ови хералдички обичаји раширили су се из Немачке и Француске и по свима осталим земљама западне и средње Европе.

Са укореневањем феудализма и у опште сталешког уређења држава средњег века развијала се и регулисавала и хералдика. Овај социјални поредак захватио је и цркву, па и у њу грб унео.

ФЕУДАЛИЗАМ У ЦРКВИ НА ЗАПАДУ.

Нагло множење имања, којима су владоци и властела обилато обдаривали поједине бискупије и манастире, опатије, донео је феудализацију и саме цркве. Црквена имања су прва отпочела задобијати пореску и административну независност. Те су привилегије земљораднике, лишене сопствених поседа за

рачун подизањи нове и јачања старе властеле, масама стављале под туторство цркве. Друге је то и саме располагало на тражење азила у цркви, под јаким руком каквог епископа или опата, од притешњавања светске властеле, која је земљораднику увек и свуда била тежа од црквених поседника.

Земље епископија западне цркве биле су у потпуном располагању самих епископа. У њиховим рукама је обично била и грађанска управа над селима и градовима њиховог духовног подручја. Да би обезбедили себи сигурност, овакви епископи господари на западу принуђени су били ступати у вазалство већих светских владавина. То их је потпуно захватило у мреже феудалног друштва, увело у састав феудалних величина, магната, али им навезало и дужности феудала, па чак и војну обавезу, у почетку лично отправљану, а тек касније преко представника њихових. Зато су и добили могућност стварати на својим територијама јаке црквене владавине, теократије. Да би приближили себи овако моћне епископе господаре, владоци су их стално обдаривали новим имањима. Тако је западна црква створила ону материјалну снагу своју, којом, као моћним средством, и после пада феудализма, оперише за своје циљеве.

Али је учешће прелата западне католичке цркве у феудалном поретку имало и негативног утицаја на духовну страну и дисциплину у цркви. Примајући земље од светских владалаца, епископи и опати узимали су на се и испуњење вазалних и властелинских дужности, а то их је доводило у опреку са чисто архипастирским призивом њиховим. О томе су се старали њихови викари, а владике магнати играли су турнире. У јеку феудалног доба свуда су крстарили прелати — ратници, који мајсторски управљају коњем и мачем у време рата, а разонођују се пировањем и ловом у време мира. Они су, кад се појављале комуналне и аграрне револуције, вешто умели употребљавати своје потчињене у одбраниседа својих, не прејаући ни од међусобних грађанских ратова и крвопролића. И на територији данашње наше Краљевине познате су некадашње крваве борбе између загребачког капитола и суседног Градца (Грича), од којих је и поток, што их дели, још у XVIII веку назив свој Медведица или Црквеница заменио именом Крвавог Потока. До увођења целибата за време Григорија VII (1073—1085) ожењени епископи, уз помоћ светских власти, успевали су преносити црквене земље својим синовима у наслеђе. Светски господари

утицали су на капитоле приликом избора епископа, па и потврђивали изабране. То је породило симонију, изборе помоћу новца за нове епископе синова или рођака умрлих епископа, стварање династија епископских, које су примале инвеституру од светских власти, уручавањем новом епископу жезла и прстена, у опште — потпуно потчињење прво обласним књажевима, а затим краљевима. И код наших сународника католичке вере феудално доба дало је цркви престиж, али је то донело и мешање светских власти у црквене послове. На име „за време одсутности банова у ратним временима XVI и XVII века, а нехајства у XVIII веку био је редовно бискуп загребачки бански заступник“. Али зато је клир био потпуно зависан директно од круне. Владалац је, као „апостолски краљ, био врховни покровитељ цркве с правом надзиравања. Зато је виши клир, као и племство, било туђинско — немачко“.¹⁾

Једна од негативних страна феудализације цркве испољила се и у борби између епископата и појединих манастира и монашких редова. По праву врховних духовних управитеља у епархијама, епископи су се старали ставити своју руку на избор опата и манастирска имања довести у феудалну потчињеност себи. Опати су се при том довијали да себе и манастирска добра у имовном погледу сачувају у независности од епископа. У тој борби епископи су се, ради заштите својих претензија, све више потчињавали владоцима и изазивали мешање њихово, а опати и цели поједини калуђерски редови прибегавали папи и ватикану. Згодан им је повод био тражење заштите против епископа феудала, ради очувања чистоће свога монашког живота, угроженог од материјализације епископата и потчињења његова светским властима, у опште огрезлог у светски живот.

Све ово изазивало је и разбуктало спор о инвеститури, ону велику борбу папства са светском влашћу.

Било је и црквених феудала, који су се умели одржати на висини и архипастирства свог. Такви су исписали и неколико позитивних по цркву и друштво страна у историји црквеног феудализма. Учешће њихово у феудалном животу и поретку цодигло је утицај цркве на друштво, обезбедило јој сакупљање десетине од свега насеља подручја дотичне епархије

¹⁾ Dr. Ferdo Šišić — Ban Josip Jelačić, *Savremenik*, g. IV (1909), 299, 373.

и тиме појачало додир и зависне везе с народом. Својим црквеним судом, ауторитативнијим и правичнијим у очима народа од коруптивног и пристрасног цивилног суда оног времена, уношењем у ратно и опште право нових каритативних принципа у духу хришћанства, силажењем у матицу укупног живота властеле и народа, — представници цркве ублажавали су суровост и оштрину односа оног доба, у коме је владало право песнице и у коме је човек човеку, или боље рећи властелин властелину био вук у буковалном смислу те изреке.

Поједини епископи добијали су и књажевска достојанства. Књаз епископ (Fürstbischof) имао је у својој епархији, поред верско-црквеног властелинског старешинства, још и суверена права. Ово достојанство и право делили су им владоци, који су узели били себи и својој држави титулу свештене Римске Империје, присвојивши себи с тим звањем и ауторитет над савешћу поданика и над црквом. После распада ове империје крајем средњег века, титула епископа „империјских књажева“ изгубила је значај. Као голу формалност и декорацију сачували су је само неки епископи, у нашој држави љубљански и мариборски књаз шкоф, као што се формално, путем наслеђа, обрело и, до уништаја Аустрије као монарије, у сплету од титула њених владалаца Хабзбурга, бележило и само императорство свештене римске империје.

Феудализација епархија и епископа и титула књажева цркве донела је и црквене грбове на западу. Ову појаву појачало је и одомаћило то, што су за епископе долазили властелини, који су већ имали своје породичне грбове, па их и као епископи задржавали. То је узрок нестабилности облика грба појединих епископија, па и самог папског престола. На грбу папе непроменљив је део круна с малим крстићем и укрштена око ње два кључа. Под круном и кључевима је штит, на који сваки папа ставља своје сопствене инсигније. На пример, садашњи папа Пије XI има на штиту једноглавог орла са раширеним крилима, а под њим три куглице. Ове су у хералдици символ племства, колико их је више, у толико је и ранг дотичног већи. Ко је од папа био властелин по рођењу, стављао је на штит своје наследне знаке, н.пр. Бенедикт XV, као маркиз, задржао је у грбу свој породични штит. Епископски грбови имају на штиту симболичке знаке, које сваки сам себи саставља при ступању у чин, махом с обзиром на месне знаменитости, на пример загре-

бачки укрштене две палмове гране са тијаром (митром) међу њима и Спаситељевим ликом на њој, а дубровачки једрилицу на морским таласима. Општи су знаци њихових грбова: круна над штитом, око ње с десна архијерејски жезал, с лева тијара, а негде, ако га нема на самој штиту, — крст. Крстови су разни: осмокрајни (н. пр. загребачки), четворокрајни римски (дубровачки), а негде и чист византијски (н. пр. на грбу шибе-ничке бискупије). У дну грба сваки себи бира кратку девизу на латинском језику. Општи им је део и бискупски шешир у ваздуху над штитом и круном, из кога излазе плетенице (ројте) са кићанкама око самог грба, и то на бискупским са три, арци-бискупским са четири, кардиналским са пет редова.

И сама установа папске државе и њено давање племићких титула потпомогло је, да се утемеље хералдички обичаји у западној цркви. Али је данво и тамо избледео значај свега овога. Грбови су остали само као украси, а феудалних титула је и сасвим нестало. Обичај је био, да сваки нови папа одмах још у почетку подели племићке титуле својим рођацима. Кад су Пија X питали, какву ће титулу дати својим сестрама, казао је: зар има веће титуле од те, што су папине сестре. И у западној цркви је, дакле, прошло време, када су бискупи гледали да буду магнати и много полагали на то. У наше време они су се потпуно вратили архипастирству и цркви у опште. Било је времена, кад су на пример врхбосански арцибискупи седели чак у мађарском Печују и тамо чували своје магнатство, а фратри босански бранили народ од потлачивања и страдали с њиме, али се данас Штадлери и Шарићи за друго интересују и на другом пољу активност своју троше.

СТАЛЕШТВО У СРПКОЈ ЦРКВИ.

И у кругу источних цркава владоаоци, властела и други хришћани обдаривали су богомоље имањима и привилегијама. Специјално у нашој Српској Цркви, свакојакo не без угледа и на суседни запад, ктиторство и приложништво развило се до врхунца. Подизане су богомоље — задужбине и снабдеване селима и катунима (сточарска насеља на планинама, станови), број којих је код појединих манастира био врло велики. На пример, према владалачким повељама Високи Дечани су имали 40 села и 9 катуна; Душанов Аранђелов манастир код Призрена 60 села и 17 катуна; Милутинов ман. Св. Стевана (Бањска) 67 села, 4

засеока и 9 катуна, и т. д. Али се у даровним повељама наглашавало, да је сврха даривања, да би се богомољци дародавца, ослобођени животних брига, могли потпуно посветити молитви и књижи. У основним повељама, даваним својим задужбинама, нарочито главним ктиторијама, владоци су црквене људе, земљораднике, сточаре, пчеларе и занатлије, ослобођавали државних дација, па у неким случајевима и војних обавеза. Тако, према Душановом Закону, све су цркве еманциповане биле од свију у држави, сем „господина цара, патријарха и логотета“ (чл. 25). Ослобођене су цркве и црквени људи и од свију општих „работа великих и малих... такмо да работају цркви“ (чл. 26 и 34). И свештеничке баштине ослобођене су дација, „да јест поповска капа свободна“ (чл. 31). Па чак је црквена имовина обезбеђена и за случајеве ревизије дарованих права (чл. 78 и 79). Дато је цркви право да сама суди својим људима (чл. 33 и 194), па и по градовима да се суде пред црквеним клиром, а порота свака да буде у цркви „и поп у ризах да их зауне“ (чл. 151 и 176). Имала је црква право азила чак и за цареве сужђе (чл. 87 и 214). Због свега овога и у нас је стање црквених људи било сносније и лакше им је било живети него онима, који су били на имањима властеле, којој је више требало, те је јаче и искоришћавала своје поданике. Зато су бегали са властелинских на црквена имања. Цар Душан је био принуђен прописати нарочити, 22-ги, члан у своме Закону о томе, да људи властелински, који седе по црквеним селима и катунима, иду сваки своме господару.¹⁾ Бивало је и сопственика, чак и доцније за време турске управе, који су заједно са својим непокретним имањем добровољно прелазили у власништво појединих манастира.

Западни феудализам, са сталешком поделом народа, због ближег суседства и живљих економских и политичких веза наших на тој страни, почео је се у старим српским државама јављати и развијати раније него код других Словена источне православне цркве. Он је, природно, захватио и Српску Цркву, али су га у њој регулисавали и умеравали живи односи са Византијом и Цариградском Патријаршијом, строго држање учења, уређења и живота источне цркве у опште, просвећивање у најмеродавнијем за оно време духовном средишту њеном, Светој Гори, и у опште, узимање образаца за унапређење

¹⁾ Стојан Новаковић, Законик Стевана Душана, Београд. 1898, 24, 29, 62, 63, 87, 160—162, 164, 165, 214, 236,

своје цркве само са истока. Утицај запада, у колико га је било, долазио је сам по себи, природно, али оно, што је с јасном намером и планом стварно, узимало се само из центара источног хришћанства. А тамо није било ни владика и опата властелина и магната, ни књажева цркве, па ни грбова у цркви.

Ни у правима над поседима својим, ни у понашању према додељеном јој народу Српска Црква није прелазила границе потреба егзистенције и омогућавања мисије њене. При том хришћански је водила рачуна и о снази и потребама својих производних људи. Чак је црква примером и утицајем својим регулисавала прохтеве и експлоататарску неумереност тек ствараног племства, које је свуда у првим поколењима бивало грамазливо.

Представници наше старе цркве нису загазили у средње-вековне авантуре племства и у опште у феудалне неупутности, које би се косиле са њиховим верским позивом. Истина, Димитрије Хометијан, архиепископ охридски, замерао је Св. Сави што је, по повратку из светогорског пустињачког живота, почео ићи на гозбе, јакати коње одабране, окићене и опремљене, водити многу свиту, путовати са парадом, уз велику и различиту пратњу.¹⁾ Али се овакво понашање Св. Саве, ако баш и није увели чано, опет не може ни сравњивати са турнирским подвизима западних прелата феудала, нити оно баца ма и најмањи прамен сенке на светлу слику Св. Саве. Напротив, ово је и писмено, савремено документовање једне од врлина Св. Саве, констатовање и кроз ово сведочанство оне његове природности, одсуства упреподобљавања и сваке извештачености у опште, каквим нам га је и народ у својим предањима очувао. И Свети Сава је у апостолској мисији својој морао пливати низ ток општег друштвеног живота, да би могао моћније утицати на регулисавање моралног нивоа његовог.

Познати путописац Павле Алеписки, ђакон антиохијског патријарха, у години 1654, као негативну страну спомиње, како је наш ондашњи патријарх, Гаврило I, преко Влашке кренуо за Русију „с величањем и великом охолошћу, с атовима, богато окићеним седлима, посребреним оружјем и великим триумфом“.²⁾ Овако се то учинило, тешким приликама његове домовине по-

¹⁾ Из превода писма Хометијанова, *Српски Сион* г. XV, стр. 5.

²⁾ Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторій и Древности Россійскихъ, 1897 г., књ. IV, стр. 118—119.

тиштеном антиохијцу, а и иначе нетрпељивом у своме напису према патријаршком достојанству једног словенског црквеног поглавара. Али у ствари и ово иде у прилог оригиналних добрих особина и наше више црквене јерархије, очуваних, ево, чак и у време турске владавине.

Тако исто и оно ограничавање митрополита сарајевског Пајсија Лазаревића, у 1752 години; од стране општине у томе, да не чини никакве „тасламе“ (надмености), да не носи неприлично архијереју одело, нити јаше хатове и на њима носи неумерене рахтове сребрне и да нема више од двојице „јасакчија“ (оружаних људи, каваза),¹⁾ — није изазвала каква општа делијска појава у ондашњој нашој цркви, него лична бујност једног њеног представника, претходног митрополита Гаврила Михића.

У старој нашој цркви монаштво је у опште било нека врста духовне аристократије. И под Турцима су, како Вук Караџић каже, „калуђери били народна господа: господски се хранили, у ћуркове одевали, на добрим коњима јахали и добро оружје носили“. Под копитама коња старешина Манастира Пећске Патријаршије, а нарочито Дечана, и других истакнутих калуђера њихових све до осамдесетих година прошлога века прштала је калдрма и склањало се с пута чак и у оном поарнаућеном оси-ном гнезду. Старешине манастирске у турско доба имале су право, свакојако наслеђено још из доба наше златне прошлости, за понешто и судити становницима прњавора манастирских, па за нашто их и затварати²⁾. Али све то чинили су као народни прваци, који су учешћем народа и бирани за старешине манастира, дакле не по неком сталешком од светских власти добивеном праву.

И у теократији Црне Горе треба тражити почетне побуде у недалеком јој западном црквеном феудализму. Иван Црнојевић, у повељи задужбини својој, Манастиру Цетињском,³⁾ од 4 јануара 1485 г., каже само то, како је, кад се под оном депресијом за напуштеном отаџбином молио у лоретској цркви, у Италији, обетовао Св. Богородици, да јој, ако му помогне вратити се у своју земљу, подигне храм. Међутим, више него богата за оно време и онамошње економске прилике, даривања

¹⁾ Сава Косановић, Закон за митрополите, Јавор, година XI (1884), стр. 252.

²⁾ Вук Стеф. Караџић, *Српски Рјечник*, код речи *намасџир*.

³⁾ *Fr. Miklosich, Monumenta Serbica*, стр. 530—534.

задужбине своје јасно показују, да је и за материјално обезбеђење манастира, за господарство митрополита цетињског у њему, поред утицаја наслеђене традиције о ктиторствима старих српских владалаца, непосредни подстрек добио посматрајући имаовину, права и моћ бискупија и опатија западне цркве. Иван Црнојевић је, и кад се вратио у земљу, окружен турским завојевањима, са мало позитивне наде гледао на будућност своје државе и династије, те је за црње дане овом својом духовном фондацијом и превођењем митрополије на Цетиње, уз свој двор, створио резерву, прихватиоцу вођства и старешинства у народу. Њу су синови његови Ђурађ и Стеван у 1493 г. појачали новим обилатим прилозима, нарочито даривањем манастира Обада на Ријеци Црнојевића. Као што су западни прелати господари (сењори) само духовно и то слабо везани били за Ватикан, а за светску материјалну превласт своју сами себе потчинили владоцима, тако су и црногорски митрополити имали сличне духовне односе са Пећском Патријаршијом, а за остало се сами непосредно односили са владоцима, прво Црнојевићима, затим са султанима и млетачким дуждевима, док у XVIII веку нису примилн заштиту Русије и руских императора, која им је подигла ауторитет и учврстила саму теократију, обезбедила слободу, формирање и развиће државе.

Само што је и ова наша теократија остала чиста од недостатака западног црквеног феудалства, није била онако потчињена апсолутистичким владоцима, нити је сама у свом кругу власти била аутократска. Још за време Ивана Црнојевића митрополит цетињски имао је удела у управи, утицао и на светске послове. Иван се саветовао с њиме у постављању државних службеника, па и за вођење ратова. Државничка улога митрополита још јаче се развила за време Ђурђа Црнојевића, а, кад је овај 1516 г. отишао у Венецију на свагда, онда је и сва светска власт прешла на митрополита. С друге стране та је власт била минимална, јер су поједина племена свако за се живела и управљала се патријархалним племенским поретком, збором и договором. Може се рећи, да су митрополити били на челу савеза племена, која су их на заједничким договорима и бирала. Они су у главноме благословом и клетвом, а не мачем и силом, изглађивали племенске несугласице. Ако су понекад и сами сабљом предводили ратове (Данило и Петар I), умели су и у бојевима одржати и своје архијерејско достојанство, па и светитељства се удостојити.

Дакле, ни у овој оригиналној нашој теократији, где је могло бити саблазни, да се она развије у онакав црквени феудализам, какав је био на западу, сачувао се источни православни дух. Митрополија Цетињска наследила је од Црнојевића све, али грб њихов, орла, није узела, јер није било у духу православне цркве, да има грб светског порекла и значења.

ПОЈАВА ГРБА У СРПСКОЈ ЦРКВИ

За време Немањића још није било ни њиховог ни државног грба у доцнијем смислу значења. Још мање га је могла имати Српска Црква, која се иначе, као национална, напоред са државом развијала, а чији су поглавари и за време архиепископије и после прогласа патриаршије, изузетно од осталих православних цркава, и титуле готово истоветне са владалачким имали. Немањићи су нам оставили знамења своја само на печатима и новцима, а за њих су се угледали на Византију, па у неколико и на Млетке. „Општи византијски тип печата из времена после васпостављења икона, у које се доба и у нас почињу јављати изображења емблема са симболичким значењем, био је да висећи печати, звани буле, на једној страни носе лик Исуса Христа, Богородице или свеца, који је патрон онога чији је печат. С друге стране био је лик владоца или онога чији је печат“. На нашим старим печатима и новцима види се комбинација узора византијских и млетачких, само што лик дужда млетачког замењује лик нашег владоца, а, место њиховог патрона св. евангелиста Марка, код нас је узиман св. првомученик и архиђакон Стеван, кога су Немањићи узели били за патрона.¹

Тек за време цара Душана, са уређењем племства по угледу на запад, јавља се и формални грб, прво на новцу, а затим и скулптурним и другим украсима. Први међу српским новцима показују чисту хералдичку слику грба новци Балшића, српске династије у Доњој Зети са примесом француске крви, дакле, у најзападнијој српској обласној владавини и у династији, која је имала и западних традиција и погледа. Двоглави орао се за време Душана јавља и на новцу севастократора његовог Јована Оливера.²) Двоглавог орла, позајмљеног из Византије, али

¹) Ст. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба*, *Годишњица Николе Чујића*, Београд 1884 г., књ. VI, стр. 46, 19.

²) тамо 13, 42, 55.

пореком још од римских царева, употребљавао је и кнез Лазар и његови наследници (нпр. на хилендарској препрати и Лазарици у Крушевцу, Љубостињи, Манасији, Каленићу); Ђорђе Кастриот Скендербег,³⁾ и Иван Црнојевић.

Ни у ово време, кад је употреба грба у српским земљама постала општа под утицајем запада, а у самој земљи немачких најамних војника, међу којима је свакојако било и племића са породичним грбовима, Сапска Црква није га имала. Он се јавља тек у првој половини XVIII века у оном делу њеном, који је ушао у састав Угарске, а у овој је онда владао чисто сталешки устав и у јеку било извођење сталешког уређења државе. Тај ономошњи сталешки устав XVIII и прве половине XIX века и уређење по њему укочили су били државни и друштвени организам, те га зато г. Шлшић с правом назива кобним.¹⁾

Али наши, промишљајући о улажењу у сва права, о опстанку и напретку свом, морали су се мирити с тим приликама. Нарочито је тежак био положај цркве и њених великодостојника. Када Хабзбурзима није била потребна крв српског народа за одбрану и ширење државе или за угушивање мађарских устанака, онда обећаване и делимично дате привилегије нису важиле, допуштано је римокатоличкој стално ратничкој цркви, да православље и његове служиоце у бесправан положај доводи. Требало је епископату нашем да се у положају и части изједначи са католичким бискупима магнатима, да би појачао ауторитет свој, а с њиме и одбрану цркве и православног народа свог. И увођење црквеног грба требало је да послужи томе.

Знаменити у многим погледу Мојсије Петровић, митрополит београдски, а затим и карловачки (1713—1730), после сједињења Београдске и Карловачке у једну Архиепископију и Митрополију, први је почео употребљавати на свом печату формални грб, који се после одомаћио у Карловачкој Митрополији,²⁾ а преко ње, са извесним варијацијама, распространио се по свему Српству, и као црквено, и као национално симболичко знамење. Најстарији за сад познати докуменат Мојсијев

¹⁾ Др. Алекса Ивић, *СШари Српски Печати и Грбови*, Нови Сад 1910, стр. 36, табл. IX.

²⁾ *Savremenik*, г. IV (1909), стр. 293 и 294.

³⁾ Димитрије Руварац, *Ево шта сте нам криви*, Земун 1895, стр. 101.

са грбом јесте синђелија, дата 1726 г. Николи Димитријевићу, епископу вршачком.¹⁾ Карактеристична основица грба је штит, у чијем горњем делу је црква и кула, у доњем крст са четири огњица у угловима; штит држе два анђела, између њих из штита с леве стране избија врх жезла архијерејског, с десне крст, а над штитом је круна.

Главни мотив, крст са огњилима, узет је свакојако из штампаних дела са хералдичким цртежима и описима. Још 1601 год. штампао је дубровчанин Мавро Орбини на талијанском језику своју познату Историју.² Други далматинац, Павле Ритер или Витезовић, издао је 1700 год. специјални албум и са нашим грбовима.³ Дело Ритера је само у неколико раширен и хералдичким објашњењима умножен зборник из Орбинија.⁴ Код Орбинија, на страни 274, показана је у бакрорезу арма, т. ј. грб краља Вукашина, генеологија истог краља, — „Albero delea genealogia di Vukascino Re di Serbia“. То је онај крст са огњилима, који је отуда ушао у разне српске грбове, као основни емблем њихов. Пре тога још прешао је он из Орбинија и у разне домаће рукописне хералдичке зборнике, али не као Вукашинов, већ под називом грба Србије.⁵

Према делу Орбинија односи се у опште скептички у нашој историјској литератури. Пок. Новаковић у показаној темељној расправи о хералдици српској констатује, да Орбини не говори ни речи о изворима својих грбова, ни о значењу њихову, не каже нити да их је сам саставио, нити да их је где готове нашао.⁶ И ако се пок. Новаковић због ових околности ограничио на сравњивање оних грбова Орбинијевих, за које је у нумизматици и другим споменицима нашим нашао потврде, а о овом крсту с оцилима оставио отворено питање, други писци налазе, како је он јасно доказао, да је Орбини први тај грб саставио. Па чак и у делима са родољубивом тенденцијом он се назива измишљотином Орбинија. А не ће бити да је

¹⁾ Стојан Новаковић, Годишњица VI, стр. 135.

² Il Regno degli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni. Historia di Don Mavro Orbini Raucsee, obbate met itense.

³ Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio, authore Equite Paulo Ritter.

⁴ Ст. Новаковић, Годишњица VI, стр. 126.

⁵ Šišić Fr., О srpskom grbu, Savremenik god. IV (1909) strana 67.

⁶ Годишњица VI, стр. 116.

Орбини ово учинио без неког стварног основа и да је ова кроз два века дубоко симболизирана светиња нашег народа потпуно измишљена, него је она позајмљена из Византије. Уважени прота Димитрије Руварац показао ми је у Библиотеци Патријаршије, у Ср. Карловцима, другу књигу Нумизматике римских и византијских императора од Анселма Бандурија, штампану у Паризу 1718 године.¹ У том делу налази се грб императора Михаила VIII Палеолога (1261—1282) са крстом и огњилима готово истоветним са онима на грбу Вукашиновом код Мавра Орбиније и грбу Србије код Павла Витезовића (стр. 41), а и у преводу његове Стематографије од Христифора Жефаровића. Ради упоређења, ево фотографских снимака истих величина са грба Михаила VIII Палеолога (сл. 1) и грба Србије из Стематографије Витезовић — Жефаровића (сл. 2).

Михаило VIII Палеолог успео је у 1256 г. оборити Латинско Царство и вратити Византијској Империји престоницу Цариград. Како су прогнани отуда Латини радили на организовању рата, да би успоставили своје Латинско Царство, то је Михаило намислио примањем уније задобити папу и тиме парирати то непријатељство. Овим је изазвао велики потрес у цркви и држави. Пред чврстином православља грчког народа остали су без резултата сви покушаји и насиља Михаила VIII, као и надања папа. Пропала је лионска унија, али су махинације Михаилове са западом отклониле опасност нове латинске најезде. Ови односи његови са западом и то, што је наследио крсташе у Цариграду, свакојако су га и одлучиле да узме грб по западном обичају и да главни емблем на њему буде велики крст.

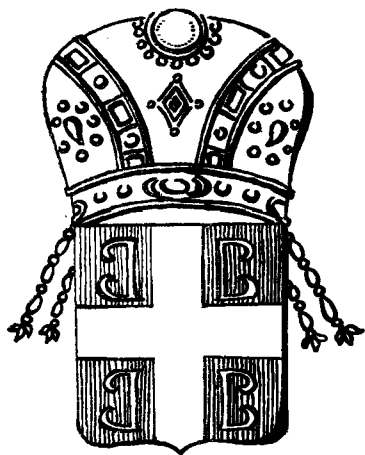
Према овоме не подлежи сумњи то, да се Димитрије Аврамовић није преварио, кад је у Цариграду, на Азап капији, у Галати, видео крст са четири огњила лепо израђен на белом мермеру. Само што га је он узео за српски³), а у ствари то је био праобраз овога, грб Михаила VIII Палеолога. У прилог овакве старине крста и четири огњила у нашем грбу иде и то, што је полијелејни круг (хорос) манастира Високих Дечана,

¹ Numismata imperatorum romanorum a Trajano Decio ad Paleologos Augustos D. Anselm Banduri monachi Benedictini, tom. secundus, стр. 769.

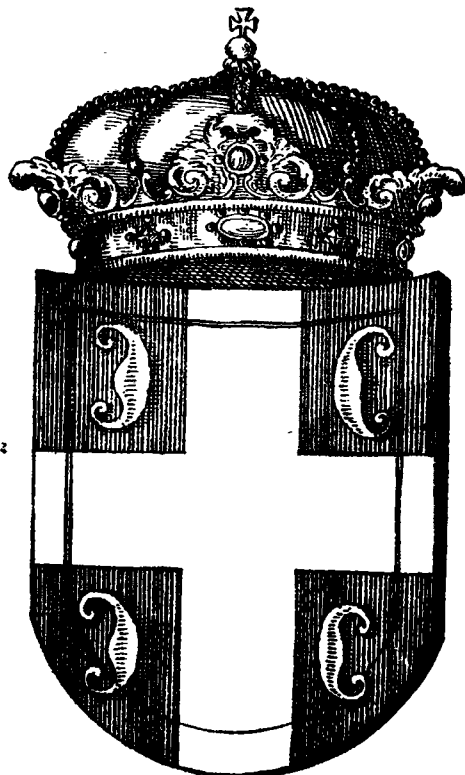
² Стематографија....., в' Вѣѣ 1741, лист 33а.

³) Света Гора са стране вере, художества и повести, Београд 1848, у предговору.

који су приложили царица Милица, као монахиња Евгенија, и синови њени Стеван и Вук, састављен од тучаних плочица, а на свакој од њих изливена су још онда, пре Орбинија и Витезовића, „скрозъ четири оцила (чакмака) и по среди крестъ“.¹⁾

сл. 1.

сл. 2.

Краљ Вукашин, кога није делио од Михаила Палеолога велики период времена, имао је амбиције, па доста и смисла, да оствари план Цара Душана и предузме хегемонију у борби против некрста, те је у ствари могао узети из Византије и симболичко знамење за то. И двоглави орао нам је отуда дошао. Имамо још једну околност, која иде у прилог тога, да је ово заиста могао бити грб Краља Вукашина. Г. Шишић је издао тај грб из дела Орбинија.²⁾ Кад их сравнимо видећемо, да се Орбинијево разликује од Витезовићевог издања у томе,

¹⁾ Геден Јуришић, Дечански Првенац, Нови Сад 1852, стр. 30.

²⁾ Savremenik IV (1909), 67.

што је над штитом Орбинија челенка, из које се извија, по г. Шишићу вила, која држи заставу у руци. И Новаковић за грб Мрњавчевића из једног рукописног зборника каже, како је на челенци женска са дугачком косом, која држи заставу у руци. Међутим, за новце Вукашинове вели, да је на њима мушка глава, коју је тешко разликовати од женске.¹⁾ Међутим то баш показује, да су овде, и на грбу и на новцима ликови анђела, који се изображавају са изгледом прелазним између женског и мушког. Скоро онаквог истог анђела са заставом у руци, какав је код Орбинија, само на другом месту, у центру грба, видимо и на печату деспотице Ангелине Бранковић.²⁾

Новаковић је нашао више других грбова, који се слажу са Орбинијевима.³⁾ Истоветни су са његовима сачувани грбови Далмације (три леопардске главе) и Славоније (куна између две реке) из 1406 и Хрватске (црвене и сребрне коцке) из 1515⁴⁾. Може се очекивати и откриће нових споменика, који ће још убедљивије доказати, да Орбини није измислио ни крст са огњилима, него да га је из аутентичних извора унео у своје дело.

То, што су најпре дубровачки бенедиктанац Мавро Орбини, а затим по њему у оно време чувени хрватски писац Павле Ритер, поред других предеоних, истакли и општи српски грб⁵⁾ за нас и данашње наше национално јединство треба да буде понос и дивљење далековидом братству и широком родољубљу њихову и њихових времена, а наук нашем тесногрудом и уских погледа, недораслом у овоме својих великих предака поколењу. И хералдичко тумачење грба Србије и његови латински стихови уз овај грб а и то, што је дело Витезовића Жефаровића иницијативом његовом, „по его 8ряждению на славеносербскій языкъ“ преведено, говори да су и Витезовића, као оно и Орбинија, словенски родољубиви осећаји на овај посао побудили, да имамо само стихове његове под грбом Србије, како их је г. Шишић слободно превео. — „Србија носи у црвеном пољу знаке крста и комаде челика (то јест огњила). За крст је она претрпела не мале ватре. Сада је крст (додуше) оборен, али она ипак сама по себи (од своје снаге) одбија

¹⁾ Годишњица VI, 80.

²⁾ Dr. А. Ивић, Стари Српски Печати и Грбовит. XV, бр. 76.

³⁾ Годишњица VI, 117.

⁴⁾ и ⁵⁾ Savremenik, (1909), 66, 69.

ударце; одагле пак и судбином и чињеницом (*fato et facto*) названа је Србијом.¹⁾

Имамо и трећег нашег саплеменика, који је на овом пољу у оно доба имао и ширу словенску улогу. На име, у Русији се трагови употребе грбова у западно-европском њиховом значењу сретају релативно врло касно. Тек у другој половини XVII века појављује се тамо пасија за употребом грбова. Ради регулисања хералдичких послова, за време владе цара Алексија Михајловића, ознаменоване многим реформама, цар аустријски Леополд I послао му је свога херолдмајстора Курелића, који је, поред осталог, године 1673 написао дело „О родословљу руских великих књажева и владалаца с указанем сродства измеђе Русије и осам европских држава путем бракова и с изображењем њихових краљевских грбова“.

* * *

Увођењем Витезовићевог грба Србије, уједињена Митрополија Београдско-Карловачка хтела је да манифестује своје српско порекло и обележје неким спољним видљивим, али и познатим и признатим знаком.²⁾ Она је, да би му дала у неколико специјално свој, црквени вид, задржавајући суштину, окренула огњица унутра, ка полугама крста, а, као народни грб у свима облицима његовим, остало је са огњилима окренутим у поље, онако, како је код Орбинија и Витозовића и из њих потеклим рукописним хералдичким зборницима нашим.

Мојсијев наследник, митрополит Вићентије Јовановић (1731-1737), продужио је употребљавати исти грб. Да је увођење грба на печатима митрополије изазвала потреба прилика и схватања времена, видимо и из тога, што Вићентије Јовановић употребљава нарочито за преписку с државним властима спремљени печат с грбом и латинским натписом: „*Vikentius I(vanović) D(ei) C(ratia) Metrop(olita) Belgrad(ensis) et Tot(ius) Natio(nis) Archiepiscop(us)*.“³⁾ Свакојачко да је и претходник Мојсијев, карловачки митрополит Вићентије Поповић (1913—1725), на печату своме још одмах по избору за митрополита, 1713 године, из сличне нужде и потребе употребио аустријског орла, који у кљуноу држи књигу.⁴⁾ Мојсије је грб Митрополије посрбио, а то је могло бити трпљено и дозвољено зато, што је под њим

¹⁾ и ²⁾ Dr. F. Šišić, O srpskom grbu, *Savremenik* IV, 68 и 69

³⁾ *Savremenik* IV. 70.

⁴⁾ Годишњица VI. 135.

био и део Србије и што су аустро-угарски окупатори имали претензије и на остале делове њене, па је требало толерирањем националних симбола на грбу митрополије српске располагати за се и домаће Србе и оне у Турској.

Патријарх Арсеније IV, кад је прешао на столицу Карловачке Митрополије (1737—1747), мењао је печате и грбове на њима, комбинујући печате Пећке Патријаршије и ове нове Карловачке Митрополије. Кад је изашла (1741) Стематографија Жефаровића и у њој искомбинована „знаменія патриаршеска“. (л.126), са Орбини-Витезовићевим грбом Рашке (једноглави орао са потковицама у кљуну и канџама) у средини, а у кругу грбовима земаља, које су улазиле у састав Пећке Патријаршије, Арсеније IV почиње употребљавати и тај грб без крста с огњилима, сматрајући да је то обележје чисто националног грба. Али доцније, „свакојако због незадовољства народа, разделио је средњи штит на два дела, те се у горњем налазио орао, а у доњем српско-национално обележје Митрополије Карловачке из њеног грба: крст са четири оцила¹⁾“. Али је употребљавао и он, а наследник његов, мудри и у ствари једна од величина наше укупне цркве, митрополит Павле Ненадовић (1749—1768) најзад се потпуно вратио, оном једноставнијем грбу митрополита Мојсија Петровића. Отада тај грб остаје стални симбол Карловачке Митрополије, односно од 1848 г. Патријаршије.

И епископи су имали својих печата, али је и код њих морало бити разлике и несталности, као и код суседних католичких бискупа и онда и данас, кад је царица Марија Терезија, ради увођења регуле у томе, морала, преко свога комесара на црквено-народном сабору у Ср. Карловцима, тражити отиске митрополитова и епископских печата.²⁾

Према датим отисцима изрезани су у Бечу нови печати и, с потврдом грбова на њима, послати како митрополиту за његову архидијецезалну конзисторију и епископима за њихове епархијске конзисторије, тако и за митрополијску апелаторију, чији се делокруг простирао на све онамошње српске православне епархије. Уз ово, г. Грујић наводи и то, да је декрете о овим грбовима својеручно потписала 17 маја 1777 г. сама царица Марија Терезија, с налогом, „да се сви партикуларни (племићски

¹⁾ Радослав М. Грујић, *Апологија Српског Народа у Хрватској и Славонији и његова главна обележја* Нови Сад 1909, 282.

²⁾ Српски Снон, г. 1904, 629.

и др.) грбови појединих епископија имају напустити и у званичној преписци искључиво само они употребљавати, што их је царица потврдила и дала изрезати.⁴¹⁾ Ни у месту, на које г. Грујић упућује (Српски Сион за 1904 г.), ни даљим тражењем и распитивањем нисам могао наћи ову потврду црквених грбова Карловачке Митрополије, да бих показао све њихове карактеристичне знаке и разлике. На Пакрачком је главни знак грб Славоније, а на Горњо-Карловачком — Далмације. Да је свакојако извршена нека корекција у Бечу види се по томе, што су на некима чисто верски мотиви, међу којима и изображења неубичајених у православној цркви. Добротом преосвећеног Георгија Летића, епископа темишварског навешћу за пример, да је штит на грбу његове епархије подељен у два поља. На доњем је: десно сребрни стуб обавијен зеленом победничком гранчицом, „увенчани стуб (символ јерарха); лево — срце, које на гори стоји и гори. Из срца горе избијају пламенови, с десне стране рука, а с леве једно крило. На горњем пољу је десно црни једноглави орао у лету са златним крстом у кљуну, а у канцама носи о ланцу земљин шар са крстићем; лево су, у равнини шара две цркве, једно уз друго. На грбу Будимске Епархије симболизирана је надмоћност хришћанства над другим источним религијама. Ту је полумесец (муслиманство), звезде (астролошка веровања), и тица ибис (египатска религија). Над њима одозго — „сунце правде, Христос истини Бог наш“.

Из показаног видели смо, на који је начин, и из каквих побуда и потреба митрополит београдски, а затим и карловачки, Мојсије Петровић, увео у нашу цркву емблеме крста са огњилима, стари грб Палеолога, по Орбинију и Вукашинов, а по логичном закључку Витезовића — грб Србије. Црква је, као духовни стожер и као вођа и руководилац своје пастве на свима пољима, у овом знамењу победе, још од Константина Великог, нашла оваплоћење ондашњих мука свога крстоносног народа²⁾ и видљиву симболизацију оне пожртвоване девизе „за крст часни и слободу златну“, која је за остварење свога поклича читава поколења нашег народа до жртвовања живота одушевљавала.

¹⁾ *Апологија Српског Народа*, 283.

²⁾ У стихири српским светитељима, такође у XVIII веку састављеној, називају се они великим стубовима и заступницима (предстатељима) „рода сербскога и крстоноснога“ (*Канони Св. Симеону и Св. Сави*, Венеција 1776. стр. 112)

Кад је српски народ у једном делу своје успео ослободити се, а у неослобођеним крајевима задобити права и могућности да се развија у свима правцима живота, онда му је црква поступно почела предавати и овај њој зановљени, формиран и очувани завет. На великом печату Карађорђа видимо, поред Душановог белог орла и босанских укрштених кључева и грб Србије, велики бео крст са огњилима. На доцнијем породичном грбу Карађорђевића само је овај грб Србије у центру круне, а на државном печату Карађорђевој Србије, односно печату Правитељствујућег Савета ондашњег, огњила су испупчена изнутра и у свему истоветна као у Витезовић — Жефаровићевом грбу Србије, док су она на породичном грбу Карађорђевића приближнија огњилима на грбу Полеолога¹⁾.

После признања Србије као државе, прописала је себи у 1838 г. грб, чији је битни део био крст на црвеном пољу са четири огњила челикасте боје између кракова крста, окренута у поље.

У 1882 г. проглашена је Србија за краљевину и законом од 20 јула исте године враћен је, као централни део грба, Душанов бели орао у полету, али је и дотадашњи црквени и народни хералдички символ, крст са огњилима, остављен; њега бели орао носи на прсима.

Митрополија Београдска, кад је у обновљеној Србији добила аутономију, вратила је из доба прве аутономије своје, добивене од патријарха пећског Мојсија Рајевића и Синода Патријаршије, синодским решењем од 15 августа 1721 године,²⁾ и грб, који је увео био ондашњи аутономни митрополит београдски Мојсије Петровић, а који се после, као што смо видели, стално одомаћио у Митрополији Карловачкој и преко ње и Жефаровићевог превода Стематографије раширио и по осталом Српству.

Кад је Црна Гора увела државни грб, онда је и у њему крст са огњилима био главни емблем, а и митрополити црногорски, после смене теократске владавине у њој, отпочели су употребљавати државни грб са додатком оног општег обележја српских црквених грбова, архијерејског жезла и крста.

¹⁾ Видети **Константина Н. Ненадовића** — *Живот и дела великог Борђа Петровића, Кара-Борђа*, Беч, 1883 г., књ. I, насловни лист и стр. XXVII и 118.

²⁾ Објавио га **Димитрије Руварац** у раду — *Мојсије Петровић, митрополит београдски, Споменик XXXIV*, стр. 92.

Из свега реченога излази, да је Српска Црква увела грб силом политичких околности и потреба. Са постепеном сменом цркве као искључивог вођа нације, и грб је, у пуноћи свога значења, прешао на остварене националне државе, а у неослобођеним крајевима на црквено-народне аутономне установе. У самим обласним црквама српским, у колико га је и где га је било, он је спао на формалност без значаја и више на украс. После постигнутог потпуног националног уједињења, црква треба да га и сасвим остави држави. Приликом данашњег реорганизовања свог, неопходног враћања чисто верско-моралном и хришћанско-просветном позиву своме, духу првобитне Српске Цркве, она мора зановити и симболичко обележје старе цркве, онако узвишене и светле своје духовне звезде преоднице.

ШТА ТРЕБА ДА БУДЕ ОПШТЕ ЗНАМЕЊЕ УЈЕДИЊЕНЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ?

Раније се чувао у светогорској испосници Св. Саве, на Кареји, а сада је, ради веће безбедности, пренесен у Хиландар један рукописни свитак, који садржи типик, што га је Св. Сава написао за испосницу своју, познат под именом Карејског Типика Св. Саве. По предању, овај свитак писан је руком самог Св. Саве. И у науци се мисли, да је ово најстарији од очуваних рукописа овог дела Св. Саве, и да је врло вероватно, ако не сам оригинал, оно још за Савина времена учињен препис.¹⁾ О свитку виси печат од некада зеленог, а сада потавнелог воска са четири унакрсна отиска имена „Сава“. Назрт тога печата први је издао Димитрије Аврамовић.²⁾ Архимандрит Леонид је правилно узео ове отиске као монограм³⁾, а не печат. Покојни архимандрит Нићифор Дучић каже, како је за време свога бављења у Св. Гори, у години 1882, нашао у Типикарници Св. Саве оригинални типик његов, а за овај печат на њему закључује, да је ово био монашки печат Св. Саве, кад он „није ни слутио“, да ће бити први архиепископ српски. Кад је то, вели, постао, онда је онај његов монашки печат узет за печат Српске Цркве, „постао независношћу Српске Цркве у првој четврти XIII века грб црк-

¹⁾ Д-р Владимир Ћоровић, *Списи Св. Саве*, Београд 1928, стр. IV.

²⁾ Описаніе древностіи србски у Светой Атонской Гори, Београд 1847, табла XIII, № 11.

³⁾ Историческое описаніе сербской, царской лавры Хиландаря, Москва 1868, 136.

вени“. Даље је закључио, да је овај Савин печат основ грбу Србије, и да у њему нису четири огњила, него четири печатна писмена имена Савиног. Поред свог нацрта овог печата, донео је и другу комбинацију, која би требала да утврди његову претпоставку.¹⁾ О томе, да је овај монограм био грб Српске Цркве не може бити речи, а још мање да је он основ доцнијем грбу Србије. Овом последњем је већ и онда јасан био извор и почетак, а црквеног грба никако није ни било, нити је могло бити у старој Српској Цркви према духу и поретку једне источне православне цркве, која је обрасце за своју организацију и унутарњи хијерархијско-административни поредак узимала од источних васељенских патријаршија.

Друго једно хиландарско обележје има непосредне везе са грбом Србије Орбини — Витезовићевог стила. То је белега на каменим граничницима око имања хиландарских и на жиговима, што се на сапе рогате марве стављају, звањим вулама. Док се на каменим вулама и жигосаној стоци осталих светогорских манастира види почетно слово манастирског називања, на хиландарским су два С, једно другом окренута, као оно огњила у потоњем црквеном грбу нашем, са много испупченијом полеђином, која је ближа огњилу него писмену С. Али хиландарци ипак читају овај емблем својине као *Симеон* — *Сава*, дакле, не као сопственост манастирску, него као својину светих ктитора његових. Често сам распитивао оне покојне старце хиландарске, који су били пуни предања његових, откад Хиландар употребљава овај знак, и откада су у опште у употреби садашње светогорске вуле. Умели су ми рећи само то, да су од памтивека. Најстарије, маховином покривене и утицајем времена готово изглађене, очувале су се око имања, кестенове шуме хиландарске, на Кареји, а оне у кругу манастира, због честих граничних парница, као и код других светогорских манастира, мењане су. Свакојако да ће се у старој архиви Протата светогорског на Кареји наћи података за историју ових белега светогорских, па и хиландарских. За сад се може с поузданошћу мислити, да хиландарске вуле нису без везе са Стематографијом издања Жефаровићева, од којег сам видео примерке и у манастирској библиотеци и код појединих старца.

¹⁾ Гласник Српског Учен. Друштва, књ. 56, стр. 33; *Старинар Српског Археолошког Друштва*, г. 1 (1884), св. 1., стр. 15 и 16, табла VI.

Године 1757 штампао је у Москви архимандрит хиландарски Јелисеј Радионових, пећанац по рођењу, велики, пун српских родољубивих мотива, вид Хиландара и његових знаменитости, на бакрорезну матрицу, која се и данас у манастиру чува, отуда собом донео, те су отиске са ње сами умножавали и брзо поклоника по православним земљама ширили. Поред оригиналне и заиста величанствене слике дочека цара Душана и царице Јелене приликом њихове посете Хиландару, на основици овог вида је изображен Душан и као „Силни Стефанъ“ у облацима, на бесноме коњу, над ратним трофејима, а око њега су четири штита из грбова споменуте Стематологије: десно „Србија“, — крст са огњилима, (са листа 33а), под њом „Јлиричко“, — полумесец и звезда (л. 13а); лево „Болгарја“, — усправљени лаф са круном на глави (л. 17б), а под њом „Царство ѿ Неманіе ѿставлено“, — двоглави бели орао (13б), дакле и наслови потпуно као у Жефаровића.

Монограм имена Св. Саве на печату Карејског Типика његовог не само што није могао бити црквени грб и повод државном, него: ко зна да ли ће палеографска савјивања његових слова, нарочито везаног *а* и *б*, са словима датираних србуља утврдити сувременост његову са написом самога типика на коме је. Или ће се свакојакo открић, да га је неко много доцније из благих и добронамерних побуда изradio и типикy прикачио. Г. Пера Ј. Поповић је с разлогом констатовао, да је техника резања рељефних слова на печату добра¹⁾; она су чак и врло лепа, а то баш није знак њихове дубоке старине, нарочито кад се упореде са слабом естетиком писмена и свега облича наших најстаријих новача и печата, од којих би овај монограм још старији имао бити. На сумњу у његову велику старину наводи нас и то, што је восак, у коме је печат, данас сасвим потамнео, а, кад га је Димитрије Давидовић видео, био је још зелене боје.²⁾ Значи да је недавно пре тога био израђен у боји, коју су заиста у потписима и на печатима својим наши стари архиепископи и патријарси употребљавали, а која је на овом печату као лошија од старих боја, до нашег времена изгледела. Осамнаести век, доба нашег препорођаја, у коме се и ликорезаштво

¹⁾ Печат Св. Саве, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. IV, Београд 1923, стр. 248.

²⁾ Света Гора са стране вере, художества и повеснице, Београд 1848, 80.

наше јавља, а и хиландарци крупно учествују у општем покрету ренесанса и књижевних издања, свакојако је и овај печат дао.

Госп. Поповић је изнео сва овде споменута ранија издања овог печата, а додао им и своје увеличано прецртавање и рестаурирање истог, које је правилније од ранијих издања,

Сл. 3.

само што величина његова није нешто јача од једног, него има три и по сантиметра у пречнику.

Као завршна допуна досадашњих издања овог печата нека послужи овај (сл. 3.) фотографски снимак, тачне величине и облика оригинала, а и монограма, у колико се они очували и обичним апаратом могли бити ухваћени.

* * *

Свети Сава је заиста био знамење наше класичне цркве баш и у смислу употребе грба, али не у виду сплетеног од писмена имена, него у изображавању природног лика његовог. У Хиландару се чувају неколико докумената наших старих патријараха. На њима висе печати у воску са ликом и натписом Св. Саве. Најочуванији је на бр. 83 старе хиландарске архиве српских докумената, повељи патријарха Никодима II, од 5 јуна 1450 године. о томе, да се изда мучаоници Св. Саве на Кареји оно, што је Св. Сава одредио житељима њеним од стране Велике Цркве (т. ј. Архиепископије — Патријаршије), а што од смрти цара Стефана Душана није давано. У повељи каже, како је изабран и „вазведен“ на свети престо светог оца нашег, „првог наставника и пастира, који је добро просветио отачаство своје, српску земљу, архијереја Христова, господина му кир Саве“. Моли да и они, који после њега прихвате престо Св. Саве, продуже давати оно, што припада мучаоници његовој. Потписао се зеленим мастилом. Између имена Никодима и звања патријарх утиснут је воштани печат у облику ромба, четвороугла са косим угловима (сл. 4). На њему је лик Св. Саве, који под митром седи на престолу са еванђељем у десној руци и натписом: „† Сава прѣѡще ннї | архїепскѣ вѣсѣхъ | српскїхъ и поморѣ | скїхъ земљѣ“. | Ромб има у дужини 7.50, а у ширини 6 сантиметара.

Печат исте величине и облика је и на документу број 70 старе српске архиве у Хиландару, повељи патријарха Спиридона, од 19 јануара 1385 године, којом и он потврђује дар војводе Обрада Декиндића, цркву у Ибру, манастиру Ваведења, а који су јој раније дали били „господа свети краљеви српски и го-

Сл. 4.

сподин цар Стефан и господин кнез Лазар“. Само је на њој лик Св. Саве оштећен, а и натпис се оронио. Од њега су се у другом делу натписа, доњој левој страни ромба, очувала само три слова (архиепс)копъ.

На једној ранијој његовој повељи, из 1380 г., старе арх. бр. 67, утиснут је испод зеленим мастилом потписаног „Спиридона, милошћу Божјом патријарха Србљем и поморју“, печат потпуно истог облика, само нешто мањи, 5×4.50 см. И на њему су лик и натпис пострадали и нејасни. С напрезањем се може прочитати само из првог дела (Са)ва (пр)ѣ(ощеннѣ), и из четвртог (поморс)кѣхъ земл...

Значи, из великог уважања према осниваоцу Српске Цркве, Светом Сави, и онда, кад је проглашена Патријаршија, задржан је печат Архиепископије са ликом и натписом његовим.

И у другим случајевима, место грба, употребљаван је лик Св. Саве. Тако, устаници банатских Срба у 1594 години, којима

је један од вођа био епископ вршачки Теодор Несторовић, имали су на заставама својим иконе Св. Саве. И песник Андрија Качић-Миошић опева један такав бој и победу „под барјаком Саве покорника, Немањића божјег свећеника“.

Немамо засад података о томе: кад је наша црква престала употребљавати лик Св. Саве у значењу грба њеног. Свакојако да је истицање његовог лика на устаничким заставама и онај страх Турака од великог култа око св. моштију и имена Св. Саве, који је наш народ, па чак и они у њему, који су у муслиманство прешли, вршио, што је и спљивање моштију његових од стране Турака изазвало, утицало и на то, да се изостави његов лик из службених обележја српских патријараха.

Ни онда они нису лик Св. Саве заменили каквим грбом, и ако се на пример, баш у то најтеже за наш народ време, срећемо са изображењем орла на понеким штампаним србуљама, а и у самоме богослужењу је, као подножје архијерејско, и на мраморне амвоне¹⁾ у употребу ушло било. Место грба, патријарси наши узели су лик Спаситеља, опет по угледању на старе српске новце и печате на старим повељама наших владалаца.

Засад ми је познат као најстарији црквени печат са изображењем Спаситеља онај патријарха Максима на једном акту његовом, од 25 марта 1663 године, које се чува у Патр. Библиотеци, у Сремским Карловцима. Он је средње величине са попрсјем Спаситеља, монограмом ЈС + ХС у средини и натписом „Максим архиепископъ пекскы“. У дну попрсја су с обе стране по анђео, управо главе анђела. Буквално исти такав печат је и наследника његовог, патријарха Арсенија III, на молби цару Леополду I, од 18 јуна 1690 г.²⁾ Г. Грујић је видео око 20 печата са ликом Исуса Христа патријарха: Арсенија III, Атанасија I и Мојсија Рајића, али и другојачих, са црквом у српско-византијском стилу, на којој су три кубета³⁾.

Цариградска Патријаршија се прозвала била, по величанственој цркви Св. Софије, Великом Црквом. И наши су, аналого томе, као што смо напред видели, врло рано прозвали Патријаршију Српску тим именом. Назив „Велика Црква“ и за

¹⁾ На пример, у цркви Светог Спаса у Скопљу.

²⁾ Видети га у делу Д-ра Алексе Ивића, *Српски Печати и Грбови*, табла XVII.

³⁾ *Апологија Српскога Народа*, стр. 274, 275.

Васељенску и за нашу Патријаршију добио је после преносни и духовни смисао величине, али се и такав значај у нас симболизирао само у изображавању вида храма патријаршије. И поједини епископи су у своје печате уносили патроне или храмове својих катедрала, н.пр. Никодим, митрополит смедеревски у 1667 г.¹⁾ икону Св. Николе, а Исаија Ђаковић потврдио је један докуменат, од 17 фебруара 1705 г., који се чува у Библиотеци Патријаршије у Ср. Карловцима, печатом са изображењем цркве манастира Гргетека и Св. Николе, коме је она посвећена. Онда је он, као помоћник патријарха Арсенија III, резидирао у Гргетеку. Али, кад је изабран за митрополита, он већ у 1708 г., поред Спаситеља са раширеним рукама, уноси у печат свој,²⁾ свакојакo из Стематoграфије Витезовића, и рашког једноглавог орла са потковицама у кљуну и канџама.

Ово је био прелаз између чисто црквеног карактера печата Српске Цркве и формалног грба, што га је увео митрополит Мојсије Петровић. Он је у грб унео националне симболе, али и изображење наше велике цркве са њеним кубетима заменила је у њему црквица и кула западног стила.

Све то било је захтев и последица времена и прилика. Црквени грб, и ако несвојствен православној цркви, у једној феудалној држави, и ради изједначења у престижу и правима са католичким епископатом, био је потреба. Данас те потребе више нема. Племство и сталешка подела изгубила се готово у целоме свету, па с њоме су отишли међу старине и сви грбови, сем државних. Наша црквена хијерархија никад није имала чисто сталешки, клерикални карактер, па му не треба ни сада тежити. И грб, као знак сталештва и племства, треба изоставити.

Немају грбове ни источне васељенске патријаршије. Цариградска Патријаршија, истина, у новије време на печату и књижевним издањима својим има двоглавог орла, али као богослужбени и духовни символ, а не племићски грб. Па и он није био увек један исти. Промене његове могу се видети и на актима њене преписке са бившом Архиепископијом и Митрополијом Београдском, у којој печати на писму патријарха Дионисија, из 1887, и Неофита, од 14 новембра 1891, својим овалним обликом врло личе на показани печат Св. Саве, а то нас

¹⁾ Гласник I, стр. 173.

²⁾ Описан у *Аиологији Српског Народа*, стр. 277.

наводи на мишљење, да је таквог изгледа био и у великој стариности, те да су се и у овоме Св. Сава и његови наследници угледали на Васељенску Патријаршију. У архиви бив. Митрополије Београдске могу се видети писма са печатима и осталих источних патријаршија, опет без формалног грба. На пример, на писмима антиохијских патријараха, Спиридона из 1892, и Мелентија из 1899 год., изображена су два светитеља, који држе цркву. Јерусалимски нису подједнаки: на једном, из 1873 г., је круна са црквом св. Гроба Божјег у средини, а на печату патријарха Герасима, из 1891 г., је само црква Божјег Гроба и над њом Св. Дух у виду голуба. Александријски из 1861 год. у опште је без печата. На свима печатима свију источних патријаршија изображена су у основи њиховој по два укрштена кључа, свакојако доцнијег порекла, као пандан кључевима у грбу римских папа, а у вези са узетим претенциозним титулама: цариградског, као васељенског у ужем смислу; александријског, као папе и судије васељене; антиохијског — патријарха свега истока; јерусалимског — све обећане земље.

Ни православна црква велике руске нације, која је јачином, духовношћу и пожртвовањима својим и одржала православље на вековима потиштеностом истоку, није имала грба. Изузетно су задржавали свој породични грб племићи митрополити јужне Руске Цркве, Кијевске Митрополије, док је она била у саставу католичке Пољске, из истих разлога, из којих су га морали увести и наши београдско-карловачки митрополити, кад су били под сличном у погледима и католичкој агресивности државом.

Сад те нужде нема и бар у томе се не морамо држати декрета прозелитке католикиње, царице Марије Терезије. Црквени грб наш одиграо је своју улогу, битни део свој уступио је већ својој националној држави, а у целини његовој имамо га предати музеју, као једну од реликвија наших. Она нам је драгоценост, али нема ни оправдања с православног црквеног гледишта, ни логике, па ни практичне потребе васкрсавати је и узети за символ уједињене наше цркве. Она већ има своје знамење, античније и чисто од опскурних тотемских мотива, ратничких штитова и сваке друге ритерске примесе. То је величанствени лик нашег Св. Саве, персонификација: и најчистије вере и збира свију најузвишенијих људских и српских идеала.

Ми нашу цркву називамо светосавском. То механички чине чак и они, чији је живот и рад залутао са духовне стазе,

коју нам је Св. Сава обележио. Али је црква наша, као духовна целина, заиста његова и живи у главном од процената са духовног капитала, који јој је он оставио. То не важи само за наше данашње збуњено време и резигнирано расположење, него су и у оном великом времену стваралачке моћи наше цркве, и поглавари њени и јавно мњење нације, на престолу Св. Саве гледали самог њега и осећали дух његов, а наследници његови били су видљиви проводници тога духа, чувари и извршиоци завета Св. Саве. Престо цркве вечито је остао његов. Четворица од архиепископа и патријараха, почев од синовца Предислава, узели су у монаштву име Саве. Предислав је, желећи да иде стопама стрица, узео и име његово. Сава III (1309—1316) у два својим потврдним повељама даривања краља Милутина пиргу своје у Хиландару, каже за себе, да је „наречен у монашком образу по имену светог и великог апостола и архијереја српског кир Саве“¹⁾.

За архиепископа Арсенија I, наследника Св. Саве, каже се колико је држао даровани му престо Св. Саве, а да је после њега Сава II „примио престо Богом уздигнути светог господина нашег и учитеља кир Саве“. За Јанићија I (1272—1275) каже биограф његов, како је „предржао престо Св. Саве четири године.“ Евстатију I уручио је Сабор „божански престо Св. Саве“. И Јаков (1286-1292) је брижљиво управљао престолом Св. Саве 6 г. Тако и за Евстатија II и Данила II, а и за патријарха Саву IV (1354-1475) да је „провео на престолу Св. Саве 20 година и 5 месеци“²⁾.

Два епохална догађаја у историји наше цркве, проглас патријаршије и обнова њена за време Макарија Соколовића, да се по данашњему изразимо, и службено престо Српске Цркве декларирају као Савин. На име, летописац каже, да је Душан, узев власт и начелство у земљи отачества свог, „поставио на престо Св. Саве“, за архиепископа, логотета свог, ћир Јанићија. Кад је проглашена патријаршија, Јанићије је узвишен на степен партијарха „и поживео је у светитељству на престолу Светог Саве лета 16 и 8 месеци.“³⁾ А у поговору

¹⁾ Monumenta Serbica, 76, 82, 83.

²⁾ Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило и други, Загреб-Београд 1866. 234—386 и 290,

³⁾ Љуб. Стојановић, *Стари Српски Родослови и Летописи*, Београд Ср. Карловци 1927, 160.

Псалтира, штампаног у манастиру Милешеви у години обновљења патријаршије, 1557-ој, каже се да је то свршено при преосвећеном архиепископу све српске земље и поморске, северних и осталих страна, кир Макарију, „који је тада обновио и предржавао престо Светог Саве, првог архиепископа и учитеља српског.“ У поговору Пентикостра, штампаног у Мркшиној Цркви 1566 г., вели се, да је штампан за време светитељствовања архиепископа кир Макарија „пећским престолом првог архиепископа и просветитеља и учитеља српског, новог у истини апостола, кир Саве.“¹⁾

Кад је, према овако меродавним схватањима, патријаршка катедра Српске Цркве у ствари престо Св. Саве, онда и симболичко знамење њено може бити само лик његов и на печату и на застави, и свуда где је то потребно. Ако хоћемо да се враћамо правој и документованој традицији, онда за печат патријаршије и свију њених органа морају и обликом и изображењем својим послужити као образац показани печати наших старих патријараха на документима, сачуваним у Хиландару, на којима Св. Сава седи на престолу. И оваква позитура његова у складу је са вековним сматрањем, да је трон поглавара Српске Цркве престо Св. Саве. Онај нејасан потпуно лик на отиску печата требало би корегирати ликом Св. Саве на фрескама манастира Милешеви из почетка XIII в. „Портре Св. Саве може се наћи у свакој задужбини, али овај је прекрасан. Представља светитеља старијег са проницљивим погледом, сивих као челик очију.“²⁾ И по корпулентности снаге овај се лик потпуно слаже са онима на печатима. Са њих би се могла узети и митра, које на милешевској фрески нема. На печату је и иначе она стара византијска митра више налик на скуфију, а не на данашњу круну архјерску. Кад би се, поред враћања овог симболичког знамења, прописало и то, да се и садашњи српски патријарси, по примеру старих архиепископа и патријараха наших, потписују зеленим мастилом, кад се већ при васпостављању Патријаршије пренебегло мољење и предлог за то, онда би и ова лепа и топла веза са старином било једно од знамења духовног јединства садашњости наше с њиме и величином њеном.

¹⁾ Љуб. Стојановић, *Стари Српски Записи и Написи*, књ. I, Београд 1902, бр. 589 и 656.

²⁾ Пера Ј. Поповић, *Фреске Кшишора у манастиру Милеши, Прилази за књижевност, јез, исш. и фолклор*, књ. VII (1927 г.), 93.

И где нема директних традиција, људи, који знају шта хоће, стварају их. Кад је београдски католички архиепископ, преосвећени Рафаило Родић, по духу и обичају католичке цркве, састављао себи грб, унео је у њега симболе везане за име Јована Капистрана, чувеног фрањевца и проповедника рата против Турака и јеретика, пропагандског поклизара папе Александра VIII за Пољску и Панонију. То је онај римски прелат, који је нашега деспота Ђурђа Бранковића наговарао да прими унију и на тај начин расположи папу и у опште запад, да га потпомогну у борбу против Турака, а који је предлог деспот онако духовито одбио, завршивши одбрану, како не жели да народ његов, који га за паметна сматра, помисли да је у дрбокој старости полудео. Зато што је, вели пр. Родић, Капистран био велики пропагатор имена Христовог, он је унео у грб монограм J. H. S., а што је радио и умро око Београда (+ 23/X — 1456 г. у Илоку), унео је, поред овог монограма, кулу тврдине београдске; у доњем делу штита је символ Капистрановог реда Фрањевачког, коме и архиепископ припада, — две укрштене руке, које вире из облака, једна Спаситељева, друга Фрање Асишког. Према емблемима узео је за своју девизу први стих двадесет шестог псалма: Господ је светлост моја (монограм Исуса Христа) и спасење моје (кула београдска).

Православна црква, па и српска у њеном крилу, верно чува унутарњу, духовну симболику и симболичко тумачење еванђелског учења, хришћанског предања првобитне цркве и обредности њене. Сама симболичка изображења, у која су се, за време гоњења хришћана, скривала од очију гонилаца видљива подсећања на Тролично Божанство и светитиље, после добивене слободе, од Константина Великог, заменила је отвореним и природним изоборажавањем ликова. Зато је православна црква остала неприступна и за сујетну, претенциозну и славољубиву симболику средњевијековне хералдике. И из наше цркве морамо избрисати локалне трагове њене, што их је потреба и нужда свога времена оставила. Ради замене њима, ево, не морамо ништа вештачки испредати или ићи у позајмицу. И у овом погледу имамо само вратити на своје место основни стуб и небеског духовног покровитеља и вођа Српске Цркве, који је уједно и општи светли идеал целе нације наше.

прота Св. М. Димитријевић